

AGRESSIV XULQ-ATVORNING SHAKLLANISHIDA TENGDOHLARNING O‘RNI

Abdullayeva Adolat Aminboy qizi

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani MMTB ga qarashli 50-sonli
maktabning amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: O‘smirlik davri o‘ziga xos murakkab davr bo‘lib, aksariyat bu yosh vakillarida agressiv xulq-atvor kuzatilishi tabiiy holatga aylangan. Biz ushbu maqolada o‘smirlik davrida agressiv xulq ko‘rinishlarining shakllanishida tengdoshlarning roli haqida so‘z yuritamiz.

Kalit so‘zlar: Verbal agressiya, tajovuzkor, zarar, g‘azab, xulq-atvor, bosqinchi, zulm, haqorat, hujum, stress, mojaro, harakatlar.

Kirish: Bola xulq-atvorning turli modellarini (ijtimoiy jihatdan qabul qilingan va qilinmagan) boshqa bolalar bilan bo‘lgan munosabatlar natijasida o‘rganib boradi. Agressivlikning turli shakllari ham tengdoshlari bilan bo‘lgan muloqotda paydo bo‘ladi. Biz bola tengdoshlari bilan aloqa qila turib, qanday agressiv xulq-atvor orttirayotganligini va bolaning tengdoshlariga nisbatan boigan agressivligi qanday oqibatlariga olib kelishini ko‘rib chiqamiz.

Tengdoshlari bilan o‘ynash bolaga agressiv reaksiyalarga o‘rganish imkoniyatini beradi (masalan, mushtlashish va haqoratlash). Bolalar bir-birini turtgan, masxaralagan, tepgan va bir-biriga ziyon yetkazishga qaratilgan shovqinli o‘yinlar agressiv xulq-atvorga o‘rgatishning «xavfsiz» usuli bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bolalarning aytishicha, shovqinli o‘yinlardagi ularning sheriklari ularga yoqadi va ular bunday o‘yinlarda kamdan kam jarohatlar oladilar. Maktabgacha tarbiya muassasalaridagi bolalarni o‘rganish natijasida shu narsa aniqlandiki, voshligida tengdoshlari bilan haddan ortiq muloqot qilish ularning kelgusidagi agressivligi bilan bog‘liqdir. O‘qituvchilar tomonidan maktabgacha boigan besh yil davomida bolalar bog‘chasida muntazam tarbiyalangan bolalar, bog‘chaga kamroq borgan bolalarga nisbatan agressivroq ekanligi qayd etilgan. Shuni aytish mumkinki, tengdoshlari bilan agressiv xulq-atvorda ko‘proq «amaliyot o‘tkazgan» bolalar (masalan, bog‘chada), bunday reaksiyalarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirib, endi uni boshqa sharoitlarda (maktabda) qo‘llashga moyil bo‘ladilar.

Agressiv bolalarni tengdoshlari yoqtirmaydilar va ko‘p hollarda ularga «yoqimsiz» degan yorliq ilib qo‘yadilar. I.S.Kon va A. Kupersmidt agressivlik va ijtimoiy mavqe o‘rtasidagi bog‘liqlikni bir-biri bilan tanish va bir-birini tanimaydigan bolalar misolida o‘rganib chiqdilar. Tadqiqotchilar 4-sinf bolalarining sinfdoshlarining fikriga ko‘ra ijtimoiy mavqeini o‘rganib chiqib, bir-birini taniydigan

(sinfdoşlar) va bir-birini tanimaydigan (barchasi har xil maktabdan) o‘g‘il bolalarga darsdan so‘ng komanda o‘yinida ishtirok etishni taklif qildilar. Boshqa tadqiqotlar natijalarida ham aytilganidek, tengdoşlari tomonidan «yoqimsiz» deb tan olingan bolalar tengdoşlari bilan bo‘lgan muloqotda verbal (do‘q- po‘pisa, so‘kinish) va jismoniy (urish, tepish) agressiyaga xos ijtimoiy xulq-atvorni namoyish qildilar va bu bilan boshqalarning nafratini uyg‘oidilar. Demak, bola o‘zi bilgan yoki bilmagan bolalar bilan o‘ynashidan qat’i nazar, uning ijtimoiy statusi sinfda qanday bo‘lsa, o‘yin guruhida ham shundayligicha qolgan.

Agressivlik va ijtimoiy status o‘rtasida uzviy bog‘liqlikning borligini isbotlab beruvchi adekvat bir fikrning yo‘qligiga qarab, mazkur tajriba tengdoşlarning nafrati ham, agressivlik ham turli vaziyatlarda saqlanib qoladigan parametrlar ekanligini ko‘rsatadi, ya’ni bola maktabda agressiv bo‘lsa va uni hech kim yaxshi ko‘rmasa, u boshqa muhitda ham agressiv va yoqimsizligicha qolaveradi. Lekin ba’zi tengdoşlari yoqtirmagan bolani boshqa barcha bolalar ham tan olmaydi, degan xulosaga kelish kerak emas. Amalda bir guruh tan olmagan bolani boshqa guruh qabul qilishi va bu guruhda u muhim rol o‘ynashi mumkin. E. Keyrns va uning hamkasblari agressiv bo‘lmagan bolalar ijtimoiy guruhlarga qanday kirishadi, agressiv bolalar ham shunday kiradilar, deb ta’kidlaydi. Biroq agressiv bolalar o‘zlariga o‘xshash agressiv xulq-atvorli bolalar guruhlarga qo‘shiladilar.

Tadqiqotchilar shuni aniqlashdiki, agressiv bo‘lmagan bolalarni qancha o‘quvchi yaqin do‘st sifatida ko‘rsatgan bodsa, xulq-atvori agressiv boigan qiz va o‘g‘il bolalarni ham shuncha ko‘p o‘quvchilar eng yaxshi do‘st, deb atashgan. Lekin shunga qaramay, taxmin qilinganidek, agressiv bolalar o‘zlari kabi agressiv tengdoşlari bilan birlashishga moyillik. Agressivlik darajasi yuqori boigan o‘smirlardan ko‘plab tengdoşlari yuz o‘girishi mumkin. Lekin agressiv bolalar ba’zi bir tengdoşlari bilan o‘rnatgan munosabatlari muhimlikda noagressiv bolalar bilan o‘rnatgan munosabatlaridan kam emas.

O‘smirlik davrida o‘g‘il bolalar ham, qiz bolalarda ham shunday davrlar boladiki, ularda agressiv fe‘l-atvor eng yuqori yoki eng past ko‘rsatkichlarga ega boladi. O‘g‘il bolalarda ikki tipdagi agressiyaning namoyon bo‘lishi aniqlangan: 12 yosh va 14—15 yosh. Qizlarda ham ikki tipdagi agressiv xulq-atvorning eng yuqori ko‘rsatkichlari 11 va 13 yoshga to‘g‘ri keladi. Qiz bolalardagi va o‘g‘il bolalardagi agressiv xulq-atvor komponentlarining turlicha namoyon bo‘lish darajasi solishtirilganda, o‘g‘il bolalarda to‘g‘ri jismoniy va to‘g‘ri verbal agressiyaga, qizlarda esa to‘g‘ri verbal va bevosita verbal agressiyaga moyillik aniqlangan. Shunday qilib, o‘g‘il bolalar uchun agressiyani to‘g‘ridan to‘g‘ri, ochiq shaklda va nizoga kirishayotgan shaxsning o‘ziga ko‘rsatish xarakterlidir. Qizlarga esa aynan verbal agressiyaning turli ko‘rinishlarini (to‘g‘ridan to‘g‘ri, bevosita) ma’qul deb bilish xarakterlidir. Agressiyaning bevosita shakli boshqasiga qaraganda keng tarqalgan.

O'g'il bolalarda to'g'ri agressiyaning (ko'p hollar- da jismoniy), qizlarda esa bevosita verbal agressiyaning rivojlanish tendensiyasi o'smirlarga xos boigan holat boisa kerak. Boshqa tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 10—11 yoshli o'smirlarda jismoniy agressiyaga moyillik ko'proq boisa, ular ulg'ayib borgach 14—15 yoshda verbal agressiya birinchi planga chiqib qoladi. Biroq, ulg'ayish bilan jismoniy agressiya ko'rinishlarining susayishi o'zaro bog'liq emas. Aynan 14—15 yoshda agressiyaning barcha shakllarining maksimal namoyon bo'ishi aniqlangan. Lekin jismoniy va verbal agressiyaning ulg'ayishga nisbatan o'sish dinamikasi bir xilda emas: jismoniy agressiya ko'rinishlari ko'payib borsa-da, u darajada sezilarli bo'lmaydi. Verbal agressiya ko'rinishlari esa tez va sezilarli maromda ko'payib boradi. Agressiya shakllarning namoyon bo'lishi bir paytning o'zida ham yosh, ham jinsiy o'ziga xosliklar bilan belgilanadi. Boshlang'ich o'smirlik davrida o'g'il bolalarda jismoniy agressiya hukmronlik qilsa, qizlarda u deyarli sezilmaydi — ular agressiyaning verbal shakllariga moyillar. Lekin tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 12—13 yoshga kelib qizlarda ham, o'g'il bolalarda ham aggressivlikning negativ shakli alohida namoyon bo'la boshlaydi.

Shuni e'tirof etish joizki, yoshdan qat'i nazar o'g'il bolalarda aggressivlikning barcha shakllari qizlarga qaraganda kuchliroq namoyon bo'ladi. Agressiv xulq-atvor va ijtimoiy mavqe o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etishning ko'rsatishicha, o'smirlar orasida eng yuqori sotsiometrik mavqega ega bo'lgan («emotsional liderlar») larning 48%i aggressivlik darajasi o'rtadan yuqori bo'lgan «shaxslardir». Shu tariqa «emotsional lider»larning 33%i o'rta aggressiv ko'rsatkichlarga, 19%i esa past aggressiv ko'rsatkichga ega ekanligi ham aniqlangan.

Xulosa: Agressiv reaksiyalarining ifodalanish darajasi o'smirning o'z-o'zini baholashi bilan ham korrelyatsiyalanadi. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra yana bir tendensiya ko'zga tashlanadiki, aggressivligi yuqori bolgan o'smirlar ko'p hollarda ekstremal ravishda o'z-o'zini juda yuqori yoki juda past baholash xususiyatiga ega. Noagressiv bolalarga esa o'zini adekvat baholash xarakterlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A. Karimov. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — T.: «Ma'naviyat», 2008.
2. Мокчанцев Р., Мокчанцева А. Социальная психология. Издательства: Сибирское соглашение, Инфра. — М.: 2001.
3. Семечкин Н.И. Социальная психология на рубеже: история, теория, исследования. — М.: 2001.
4. Смелзер Н.И. Социология. — М.: 1994.
5. Социальная психология. Учеб. пос. \ \ Под ред. А.П. Журавлева, — М.: 2002.
6. Фромов С.С. Основа социологии. — М.: Юрист, 1997.
7. Чалдини Р., Кенрик Д. Социальная психология. — М.: 2002.
8. V. Karimova. Ijti moiy psi xologiya va am aliyot, . ц— 2009.
9. V. Karimova, O. Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masala- si. - T.: 2007.